

ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ — ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਲੋਕ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਬਈ ਥਾਂ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ ਅਹਿਮ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 23-24 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹੋਈ। ਇਸ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਹਾਬਗੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਇਹ ਗੋਸ਼ਟੀ ਚਿੱਤਰ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਤ ਚਿੱਤਰਨ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਉਭਰ ਕੇ ਆਏ, ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਕੀ ਹਨ? ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੋਲੂਵੀਂ-ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਲੋਕ ਪਛਾਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ 'ਲੋਕ' ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁ-ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਜਦੋਂ ਅਧਾਰੇ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਲਈ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ 'ਲੋਕ' ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਖਪਤ ਕਰਨ, ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੀਤੇ-ਮਕੌੜੇ ਹਨ। ਬਹੁ-ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਵੰਡ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ? ਬਹੁ-ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਧਾਰਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਕੈਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨਸਾਨਾਂ, ਸਨਮਾਨਾਂ, ਪਦਵੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਉਸ ਵੱਲ ਪੇਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋੜ ਹੈ, ਲੋੜ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਨਾਟਕ, ਕਵਿਤਾ, ਗਲਪਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜੀ-ਆਰਥਿਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਇਆ ਜਾਏ। ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਸਮਾਗਮ, ਪਿੰਡਾਂ-ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਬਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ ਉਭਰ ਕੇ ਆਏ ਉਹ ਇਹ ਸਨ :

- ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਰਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬੋਧ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰੋ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਸਰਲ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਤੋਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲੇ ਜਾਣ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ।

- ਸਾਹਿਤ ਉਹੀ ਮਕਬੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਸ ਅਤੇ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅੰਲਕਾਰ ਵੱਧ ਪੇਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਲੇਖਕਾਂ/ਖੱਸ ਕਰ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਵੱਲ ਪਰਤ ਗਏ ਹਨ।

- ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਲਹਿਰਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਬਿੜਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

- ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੌਰਾਨ ਦੇ ਧਾਰਾਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਬੁਬੂਰਤੀ ਪਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਤ੍ਰੈਕਾਲਦਰਸ਼ੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ।

- ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਿਚ ਪਰਿਪੱਤਕਾ ਹੋਵੇ। ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਉਦੋਂ ਗੁਆਚਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਉਲਿਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ

ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ/ਕਲਾਕਾਰ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਕੁਝ ਸਰਵ-ਪ੍ਰਵਾਇਤ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਆਉਣਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵੱਧ ਮਕਬੂਲੀ ਅਤੇ ਹਾਸਿਲ ਕਰੇਗਾ।

- ਸਾਹਿਤ ਸਮਕਾਲ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਵੇ। ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਵੇ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਅਤੇ ਆਪੁਨਿਕਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜਟਿਲ ਸਬੰਧਾਂ (ਸੰਗੀਰਕ ਸਬੰਧਾਂ) ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਤ, ਮਹਿਂਗਾਈ, ਭ੍ਰਿਸਟਾਚਾਰ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਗਿਰਾਵਟ ਆਦਿ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੋਂ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

- ਉਤਰ ਆਪੁਨਿਕਵਾਦ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਨਿਮਇਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਖਤਰੇ ਗੰਭੀਰ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅੰਦਰੋਂ ਬੇਖਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਕ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਵਾਦ ਹੀ ਪੱਛਮ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਪਛੜ ਕੇ ਮੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਮੱਧ ਵਰਗ ਜੋ ਕਿ ਉਤਰ ਆਪੁਨਿਕਵਾਦ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਵੱਲ ਜਿਆਦਾ ਬਿੱਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵੱਲ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਮੇਟ ਕਲਚਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

- ਨਿੱਜਹਿਤ ਨੂੰ ਜਨਹਿੱਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜੋ ਨਿੱਜ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਰੋਕੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਜਨਹਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਵੇ।

- ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਵਿਦਿਆਕ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ 'ਸਮਾਜਿਕ ਆਗੂ' ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ 'ਰਾਜਨੀਤਕ ਤਬਦੀਲੀ' ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ।